

The relationship between socio-economic poverty and pasture degradation in rural areas of Ilam County

Somayye Shabibi¹, Marjan Vahedi^{2*}

1 M. Sc. Graduate, Department of Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran,

2 Assistant professor, Department of Agricultural Extension and Education, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran,
marjan.vahedi@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 19.01.2023
Revised: 24.06.2023
Accepted: 14.08.2023

Keywords:
Pastures degradation,
Economic poverty
Social poverty
Rural area

ABSTRACT

Pastures as one of the most important areas of natural resources in our country, play an essential role in achieving sustainable development. The purpose of this study was to investigate the relationship between socioeconomic poverty and pastures degradation in rural areas of Ilam County. This research, in terms of purpose, was applied and a descriptive-correlation research method was used. The statistical population of this study included all rural households in Ilam County (N=6014) Based on the Cochran formula, 200 of them were selected by using a proportionate stratified random sampling method and studied by a questionnaire. The content validity of the questionnaire was confirmed by a panel of experts and reliability was confirmed through a pilot- test and the Cronbach Alpha coefficient was calculated for each section of the questionnaire ($\alpha=0.855$). Data analysis was performed by using the SPSS₂₀ software. The survey of the status of poverty components showed that 63 percent of rural people were considered economically and 42 percent socially poor. The results of regression analysis showed that variables of housing status, income status, nutritional status and, psychological and mental conditions have explained 56% of the changes in pasture degradation in rural areas of Ilam County. Therefore, it is suggested that the authorities provide the necessary conditions to improve the living conditions of the villagers in terms of economic and social aspects, to prevent the destruction of pastures in rural areas.

Cite this article: Vahedi, & Shabibi, S. (2023). The relationship between socio-economic poverty and pasture degradation in rural areas of Ilam County. *Journal of Rural Development and Extension Studies*, 1 (1), 150-168.

© The Author(s).

Publisher: Zanjan University

رابطه فقر اقتصادی اجتماعی با تخریب مراتع در مناطق روستایی شهرستان ایلام

سمیه شبیبی^۱، مرجان واحدی^{۲*}

۱ دانش آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام، ایلام، ایران
۲ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام، ایلام، ایران، رایانامه: marjan.vahedi@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی- پژوهشی	مراتع به عنوان یکی از مهم ترین عرصه های منابع طبیعی در کشور ما نقش مهمی در دستیابی به توسعه پایدار ایفا می کنند. هدف از انجام این پژوهش بررسی رابطه فقر اقتصادی اجتماعی با تخریب مراتع در مناطق روستایی شهرستان ایلام بود. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر نحوه گردآوری داده ها از نوع تحقیقات توصیفی- همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه خانوارهای روستایی شهرستان ایلام به تعداد ۶۰۱۴ نفر بودند که بر اساس فرمول کوکران، تعداد ۲۰۰ نفر از آنان به روش نمونه گیری تصادفی طبقه ای با انتساب متناسب انتخاب شده و با استفاده از ابزار پرسشنامه مورد مطالعه قرار گرفتند. روایی ظاهری و محتوایی پرسشنامه با نظرخواهی از استاد راهنما و کارشناسان ترویج تأیید و پایایی پرسشنامه از طریق انجام پیش آزمون و محاسبه آلفای کرونباخ برای بخش های مختلف پرسشنامه (به طور متوسط ۰/۸۵۵) مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از نرم افزار SPSS نسخه ۲۱ به انجام رسید. بررسی وضعیت مؤلفه های فقر نشان داد که ۶۳ درصد روستاییان از نظر اقتصادی و ۴۲ درصد از نظر اجتماعی، فقیر محسوب می شوند. نتایج تحلیل رگرسیون نیز نشان داد که متغیرهای وضعیت مسکن، وضعیت درآمد، وضعیت تغذیه و شرایط ذهنی روانی توانسته اند ۵۶ درصد از تغییرات متغیر وابسته تخریب مراتع در مناطق روستایی شهرستان ایلام را تبیین نمایند؛ بنابراین پیشنهاد می گردد مسئولان با فراهم آوردن شرایط لازم جهت بهبود وضعیت زندگی روستاییان از نظر جنبه های اقتصادی و اجتماعی، از تخریب مراتع در مناطق روستایی جلوگیری به عمل آورند.
واژه های کلیدی: تخریب مراتع فقر اقتصادی فقر اجتماع مناطق روستایی	

استناد: واحدی، م. و شبیبی، س. (۱۴۰۲). رابطه فقر اقتصادی اجتماعی با تخریب مراتع در مناطق روستایی شهرستان ایلام. تحقیقات ترویج و توسعه روستایی، ۱(۱)، ۱۶۱-۱۵۰.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه زنجان

مقدمه

منابع طبیعی به عنوان بستر اصلی حیات موجودات زنده به ویژه انسان، از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است و از مهم ترین عوامل مؤثر در پایداری اقتصادی و اجتماعی جوامع به شمار می رود (الالدین وندی، ۱۴۰۰). مراتع با پوشش حدود ۲۵ درصد از مساحت کل سطح زمین (Bolo et al, 2019) و ۵۵ درصد مساحت کل ایران (الالدین وندی، ۱۴۰۰) با کمک به تأمین معیشت میلیون ها انسان در سراسر جهان، کمک به پایداری اقتصادی و اجتماعی جوامع، فراهم کننده ریزمغذی های قابل دسترس که می توانند برای سلامتی افراد، به ویژه در مناطق کم درآمد، حیاتی باشند، ارائه دهنده خدمات مهم به اکوسیستم، از جمله حفظ تنوع زیستی، ذخیره سازی کربن (Godde et al, 2020)، و همچنین ارائه کالاها و خدمات متعدد ارزشمند اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بیولوژیک در سطح محلی، ملی و جهانی (Fenetahun et al, 2018)، نقش کلیدی را در توسعه انسانی و طبیعی ایفا می نمایند. همچنین مراتع نقش کلیدی را در تعادل زیست بوم ها، ذخیره سازی و تولید آب، فرآورده های دارویی، صنعتی و غذایی، افزایش ارزش در اقتصاد خرد و کلان کشور و اشتغال زایی با صرف کمترین هزینه (کریمی و شریف زاده، ۱۳۹۶) ایفا نموده و به عنوان اساسی ترین عامل تولید در دامداری سنتی (دهداری و همکاران، ۱۳۹۳) و یکی از عوامل توسعه کشاورها (سوری و همکاران، ۱۳۹۷) شناخته می شوند. ایفای نقش حیاتی اقتصادی و اجتماعی در بقای معیشت جامعه روستایی و عشایر (حبیبیان و بارانی، ۱۳۹۸). تأمین علوفه، ذخیره نزولات جوی، تعدیل آب و هوا، تولید اکسیژن (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵) تغذیه دام و جلوگیری از فرسایش خاک (شریفیان بهرمان و همکاران، ۱۳۹۷)، از دیگر اهمیت های مراتع هستند.

در ایران به عنوان یکی از ۸ کشور دارای غنی ترین فلور گیاهی در جهان، از ۱۶۴ میلیون هکتار عرصه کشور، ۸۳/۲ درصد آن را منابع طبیعی تجدیدشونده الف): جنگل ها با مساحتی در حدود ۱۲/۴ میلیون هکتار (معادل ۷/۶ درصد از سطح ایران) ب): مراتع با مساحتی در حدود ۹۰ میلیون هکتار (معادل ۵۵ درصد مساحت کشور)، ج): اراضی بیابانی و کویری با سطحی در حدود ۳۴ میلیون هکتار (معادل ۲۰/۷ درصد مساحت کشور) به خود اختصاص داده است (انجمن مرتعداری ایران، ۱۳۹۹). این مراتع در طول زمان از تخریب در امان نبوده اند و تخمین زده می شود که در طول ۳ دهه گذشته، بیش از ۲۰ درصد از مراتع کشور از لحاظ کیفی و کمی تخریب شده اند. این حجم و درصد از تخریب، نسبت به کشورهای اروپایی و آمریکایی با شدت بیشتری رخ داده است (حقیان و همکاران، ۱۳۹۵). این در حالی است که تلاش های سازمان های مرتبط با منابع طبیعی به ویژه در کشورمان برای مهار بحران تخریب مراتع و احیاء این منابع تاکنون نتوانسته است به توفیق چندانی دست یابد (الالدین وندی، ۱۴۰۰).

تحقیقات نشان داده است که بهره برداری های غیراصولی از منابع طبیعی عمدتاً در نواحی فقیرنشین، روستایی و بالأخص در کشورهای در حال توسعه که فاقد توان مناسب جهت ایجاد اشتغال برای جمعیت خود در بخش های صنعتی هستند صورت می گیرد (Sayeed, 2013). روند استفاده بی رویه از مراتع و منابع طبیعی و تخریب آن شاید تنها خاص ایران نباشد و آن را یک اتفاق جهانی قلمداد کرد، چراکه به واسطه رشد تصاعدی جمعیت انسان که از نیمه دوم قرن گذشته شدت گرفته است و به تبع گسترش سکونت گاه های انسانی و ورود بشر به نقاطی که تا پیش از این خالی از سکنه بوده اند، انسان بر سرعت و نیز مقدار استفاده خود از منابع طبیعی افزوده، به نحوی که بنا بر گزارش صندوق

جهانی حیات‌وحش (WWF¹)، انسان در همه عرصه‌های منابع طبیعی (دریا، هوا و خشکی‌ها)، با سرعتی معادل ۲۰ برابر توان طبیعی تجدید این منابع در حال بهره‌برداری و استحصال است (رحیمی، ۱۳۸۸). با این حال این شدت در نواحی در حال توسعه و نیز توسعه‌نیافته بیشتر است. چراکه در این نواحی تکیه بر کشاورزی سنتی و افزایش جمعیت سبب می‌شود که زمین مناسب برای کشت در دسترس نباشد، فقرا مجبور شوند که برای تهیه سوخت درختان جنگلی را قطع کنند و دام‌ها را در مراتع بچرانند و همه این کارها را در حدی افزون بر توان بازتولید این منابع طبیعی انجام دهند (سرشاد و همکاران، ۱۳۹۵). از آنجایی که بهره‌برداران در این نواحی، به شدت به مراتع و منابع طبیعی که از آن استفاده می‌کنند وابسته‌اند در نتیجه با تخریب و ضعیف شدن آن، خود نیز روزبه‌روز ضعیف‌تر و فقیرتر می‌شوند.

طبق گزارش بانک جهانی، با وجود کاهش چشمگیر فقر در دهه‌های اخیر، در سال ۲۰۱۷، همچنان ۶۸۹ میلیون نفر در سراسر جهان در شرایط فقر شدید زندگی می‌کردند. اگر جمعیت دارای درآمد متوسط به پایین هم که تعدادشان بیش از ۱/۸ میلیارد نفر است (World Bank, 2020) به آن افزوده شود، چشم‌انداز فقر تیره‌تر خواهد شد (ریبعی و کفایی، ۱۴۰۱). فقر همچنان یکی از چالش‌های اساسی بشر است که بیشتر چهره‌ای روستایی دارد. اهمیت پرداختن به مسئله فقر و محرومیت به حدی است که سازمان ملل کاهش آن را به‌عنوان اولین هدف از اهداف توسعه پایدار قرار داده است. در حال حاضر رویکرد محققین و سیاست‌گذاران نسبت به پدیده فقر از حالت تک‌بعدی به چندبعدی تغییر کرده است در نتیجه دیگر به فقر به‌عنوان یک مسئله صرفاً اقتصادی نگاه نشده بلکه برای آن ابعاد گوناگون از جمله آموزش، سلامت و رفاه نیز تصور شده است (براتی و همکاران، ۱۴۰۰)؛ بنابراین فقر پدیده‌ای چندبعدی است که نه تنها شامل بعد اقتصادی برای ارضای نیازهای اساسی می‌شود، بلکه شامل بعد اجتماعی، انسانی، زیست‌محیطی و سیاسی نیز هست. انسان عامل توسعه است و هر اقدامی در جهت توسعه باید نقش انسان را در خود لحاظ کند، بنابراین توسعه پایدار که پایداری در همه سطوح و از جمله مراتع را نیز در برمی‌گیرد نیازمند توجه به عاملان و فعالان این بخش و مشارکت دادن آن‌ها در طرح‌های مذکور است چراکه ضمانت اجرایی طرح‌های توسعه درگرو مشارکت همه ذی‌نفعان است (ملکی و همکاران، ۱۳۹۶).

استان ایلام با توجه به شرایط اقلیمی و تنوع توپوگرافی خاص خود، از قابلیت بالایی برای فعالیت‌های دامداری و دام‌پروری برخوردار است. به‌طوری‌که معیشت و اقتصاد تعداد زیادی از مردم استان و حتی استان‌های هم‌جوار وابسته به این بخش است (محمد پور و همکاران، ۱۴۰۰). این استان با وسعتی معادل ۱۹۰۸۶ کیلومتر مربع در غرب ایران و در همسایگی استان‌های لرستان، کرمانشاه و خوزستان قرار گرفته است و از سمت غرب ۴۲۵ کیلومتر مرز مشترک با کشور عراق دارد. به‌طور کلی قسمت شمال و شمال شرقی استان، مناطق کوهستانی هستند که دنباله رشته‌کوه زاگرس است که در تقسیم‌بندی ناهمواری‌های ایران، این ارتفاعات جزء زاگرس شمال غربی به حساب می‌آیند. از کل مساحت استان، ۳۳۹۲۳ هکتار را پدیده‌های بیابانی، ۱۱۱۲۳۵۷ هکتار را مراتع و ۶۴۱۶۶۶ هکتار نیز در زمره‌ی جنگل‌ها قلمداد شده است. از کل مراتع استان ۱۱۵۸۲۶ تن علوفه در سال تولید می‌شود که در مجموع می‌تواند جوابگوی نیاز ۵۶۲۲۶۲ واحد دامی در یک دوره چرای ۱۰۳ روزه باشد. تعداد کل دام استان، ۲۰۷۳۱۵۰ واحد دامی است که با دام‌هایی که هرساله از استان‌های هم‌جوار وارد استان می‌شوند، این عدد به ۳۱۱۷۵۵۱ واحد می‌رسد. با این حساب، حدود ۲/۵ میلیون واحد دام مازاد بر توان چرای مراتع وجود دارد که به‌واسطه محدودیت مراتع و رقابت شدید پدید آمده برای چرای دام، در عمل به چرای سنگین، طولانی‌مدت و زودرس مراتع منجر شده است (جمشیدی و امینی، ۱۳۹۱). در

¹ World wild Found

این زمینه جمشیدی و امینی (۱۳۹۱) در پژوهشی عوامل مؤثر بر تخریب مراتع در استان ایلام را از نظر کارشناسان اداره منابع طبیعی استان بررسی کرده و نشان داده‌اند که به ترتیب عوامل مستقیم انسانی (چرای بیش از ظرفیت مرتع، چرای خارج از فصل، وجود دامداران غیرقانونی، عدم آگاهی دامداران از وضعیت مراتع، تبدیل مراتع به زمین‌های زراعی)، عوامل محیطی (باران‌های سیل آسا، بهابازارهای کم، تبخیر زیاد، ضعیف بودن بافت خاک)، عوامل غیرمستقیم انسانی (سم کوب و فشرده شدن مرتع، نبود یا گران بودن مراتع مصنوعی یا طبیعی، اختلافات محلی و تعرض به حریم یکدیگر) و اجرای برنامه‌های موازی (کمبود یا نبود نیروهای حفاظت از مراتع، مشخص نبودن مالکیت و عدم احساس مسئولیت، ایجاد و توسعه شرکت‌ها و بهره‌برداری صنعتی، توسعه حیات‌وحش، اجرای طرح‌های آبخیزداری) از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تخریب مراتع بوده‌اند. از سوی دیگر استان ایلام دارای ۱۷۵۱۳۴ نفر جمعیت روستایی است که از لحاظ پایداری اجتماعی - اقتصادی با چالش‌هایی از جمله ضعف در زمینه‌های اشتغال، عدم تنوع در اشتغال، کمبود فرصت‌های شغلی، ضعف در زمینه‌های بهداشتی، آموزشی، فرهنگی، بالا بودن میزان فقر، ضعف دانش عمومی، عدم توسعه انسانی به‌خصوص سرمایه اجتماعی و ابعاد آن و... مواجه است که نگره داشت جمعیت را در مناطق روستایی با مشکل مواجه نموده است (کرمشاهی و صیدی، ۱۴۰۰). فیض الهی و کمریگی (۱۴۰۰) در پژوهشی مسائل و آسیب‌های اقتصادی و اجتماعی را در استان ایلام بررسی کرده و نشان داده‌اند که به ترتیب مسائلی نظیر فقر، تورم و تنگنای معیشتی، بیکاری تحصیل کرده‌ها، پارتی‌بازی، نازل بودن اعتماد نهادی، فردگرایی منفی، احساس تبعیض و بی‌عدالتی، اعتیاد به مواد مخدر، بی‌تفاوتی اجتماعی، بالا رفتن سن ازدواج و تجرد، سطح پایین مدارای اجتماعی، خودکشی، خشم خیابانی، طلاق و نزاع جمعی از مهم‌ترین آسیب‌ها از دیدگاه خبرگان شناسایی شدند. نتایج این تحقیق، نشان‌دهنده اهمیت بالا و اولویت مسائل اقتصادی و سپس اجتماعی بوده است. همچنین شرافت و همکاران (۱۳۹۸) عوامل اقتصادی مؤثر بر شکل‌گیری فقر روستایی در استان ایلام را بررسی کرده و نشان داده‌اند که فقدان سرمایه اولیه برای تولید، بالا بودن بعد خانوار، فقدان تخصص، کاهش منابع تولید کشاورزی، فقر موروثی، سوء تغذیه، فقدان درآمد و پس‌انداز، ضعف جسمانی و عدم دسترسی مناسب به خدمات عمومی از مهم‌ترین این عوامل می‌باشند. بنا بر مطالب بیان‌شده، مشاهده می‌شود که استان ایلام هم از نظر وضعیت مراتع و هم از نظر جنبه‌های فقر اقتصادی و اجتماعی از شرایط خوبی برخوردار نیست. از سوی دیگر بررسی‌های انجام‌شده توسط پژوهشگر نشان می‌دهد که تاکنون در این منطقه، پژوهشی که به‌طور هم‌زمان رابطه تخریب مراتع با فقر روستایی را بررسی کند انجام‌نشده و پژوهش‌های صورت گرفته تاکنون به‌صورت مجزا به بحث تخریب مراتع و یا جنبه‌های فقر روستایی پرداخته‌اند. به همین دلیل ضرورت پژوهشی که به‌صورت هم‌زمان این دو جنبه مهم را مورد بررسی قرار دهد احساس می‌شود. بنابراین این پژوهش با در نظر گرفتن دیدگاهی نظام‌مند، باهدف واکاوی رابطه بین مؤلفه‌های فقر اقتصادی اجتماعی با تخریب مراتع انجام گرفت و به دنبال پاسخگویی به این سؤال اساسی است که وضعیت روستاییان از نظر شاخص‌های فقر اقتصادی و اجتماعی چگونه است و چه رابطه‌ای بین این دو نوع فقر با تخریب مراتع در نواحی روستایی شهرستان ایلام وجود دارد. نتایج کاربردی این پژوهش می‌تواند مورد استفاده برنامه‌ریزان توسعه روستایی، سازمان‌های مربوطه، دانشجویان علاقه‌مند و مؤسسات آموزش عالی قرار گیرد.

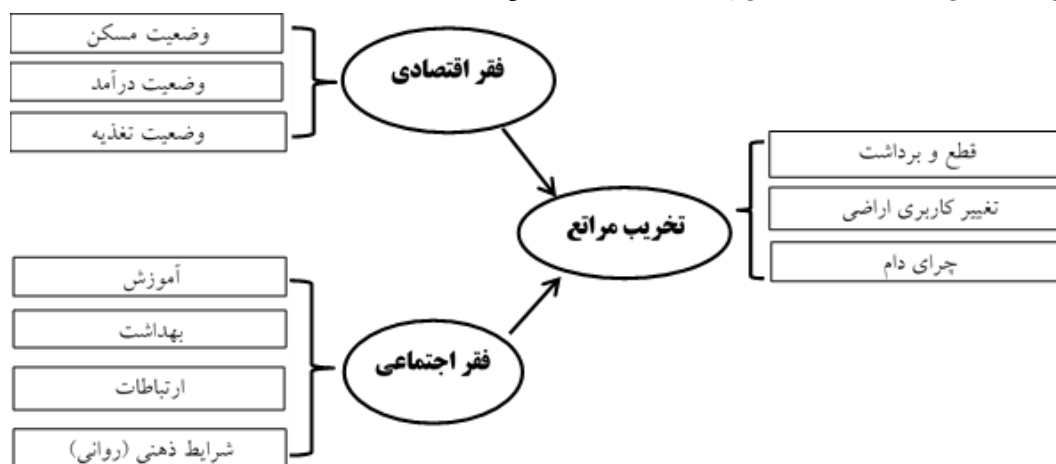
مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در زمینه ارتباط و نقش بهره بردان در حفاظت و یا تخریب مراتع و منابع طبیعی، تحقیقات مختلفی صورت گرفته است. از جمله قبادی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی عوامل مؤثر بر تخریب مراتع در بین دامداران نواحی روستایی شهرستان نمین را بررسی کرده و نشان داده‌اند بین متغیرها، ناکافی بودن میزان درآمد سالیانه از بین عوامل اقتصادی و عدم تشکیل دوره‌های آموزشی و ترویجی در حد نیاز و مشارکت دادن بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتع‌داری در سطح بسیار محدود و نبود مدیریت مناسب و حس مسئولیت‌پذیری از بین عوامل اجتماعی از جمله عوامل مؤثر در تخریب مراتع محسوب می‌شوند. تعداد بهره‌بردار و شیوه بهره‌برداری بیشترین تأثیر را در تخریب و از بین بردن مراتع داشتند. همچنین تعداد دام و هزینه‌های زندگی و وضع اقتصادی بهره‌برداران مرتعی برای گذراندن امرارمعاش در روستا از عوامل مؤثر محسوب می‌شوند. الالدین وندی (۱۴۰۰) با بررسی ۶۰ مورد مقاله داخلی و خارجی به روش توصیفی تحلیلی، مهم‌ترین عوامل تخریب مراتع را افزایش تعداد دام و عدم رعایت تناسب بین دام و مرتع، چرای زودرس، تغییر کاربری مراتع به اراضی زراعی، چرای طولانی، آتش‌سوزی، بوته‌کشی، مانور نظامی، احداث جاده و عملیات عمرانی، ضعف عوامل مدیریتی و قوانین و مقررات حفاظت از مراتع، خشک‌سالی، کاهش توان اقتصادی و فقر جوامع محلی، بی‌نظمی در بارش و کاهش نزولات جوی، عدم اجرای طرح‌های مرتع‌داری و توجه ضعیف به مشارکت مردم در تهیه و تدوین این طرح‌ها، عدم به‌کارگیری دانش بومی در حفاظت از مراتع و تجزیه بافت و ساختار اجتماعی سنتی و بومی بهره‌برداران برشمرده است. فرج‌اللهی و قاسمی آریان (۱۳۹۹) نقش فقر اقتصادی و سرمایه اجتماعی بهره‌برداران را در تخریب مراتع منطقه حفاظت‌شده بیجار بررسی کرده و نشان داده‌اند که تبدیل مرتع به اراضی زراعی، چرای طولانی دام و رقابت در چرای دام به ترتیب مهم‌ترین علل تخریب مراتع از دیدگاه بهره‌برداران بوده است. در این پژوهش میزان تخریب مراتع توسط پاسخگویان فقیر به‌طور معناداری بیشتر از پاسخگویان غیر فقیر بوده است. ملک میرزایی و کریمیان (۱۳۹۹) نقش بهره‌برداری بی‌رویه از محصولات فرعی جنگل و مرتع در تخریب آن‌ها را در بخش زرین‌آباد شهرستان دهلران بررسی کرده و نشان داده‌اند بین میزان برداشت محصولات فرعی و تخریب جنگل‌ها و مراتع، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. همچنین نتایج نشان داد روستائیان نگرش مثبتی نسبت به تشکیل تعاونی‌های مردم‌نهاد دارند. تشکیل شرکت‌های تعاونی بهره‌برداری، آموزش قبل از برداشت و نظارت کارشناسان در امر بهره‌برداری از محصولات فرعی جنگل و مرتع تأثیر معنی‌دار و مثبتی در کاهش تخریب این منابع دارد. یافته اصلی این پژوهش این بود که با توجه به نیاز روستائینان جهت تأمین حداقل‌های معیشت خود با استفاده از جنگل و مرتع در این زمینه نکته اساسی نه جلوگیری از بهره‌برداری بلکه متوازن نمودن میزان بهره‌برداری از منابع با نظارت مستمر ارگان‌های مرتبط و همچنین اقدام مؤثر در جهت تشکیل شرکت‌های تعاونی بهره‌برداری از جنگل و مرتع زیر نظر ادارات مربوطه می‌باشد. فرج‌اللهی و همکاران (۱۳۹۹) در بررسی رابطه فقر اقتصادی و تخریب منابع طبیعی نشان دادند که بین فقر ساکنان روستایی و متغیرهای سن، سطح تحصیلات، شغل، بعد و درآمد خانوارها ارتباط آماری معناداری وجود داشته است و تخریب منابع طبیعی توسط افراد فقیر به‌طور معناداری بیشتر از افراد غیر فقیر بوده است. بسحاق و همکاران (۱۳۹۶) با طراحی مدلی برای فقر روستایی و اثر آن بر روی ناپایداری محیط‌زیست به این نتیجه رسیدند که فقر ناشی از ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است و ناپایداری در روستا در متغیرهای آب، خاک، مرتع و درختان نمود بیشتری دارد. نتیجه این پژوهش علاوه بر تبیین مسئله فقر روستایی و ناپایداری، حاکی از اثر مثبت و معنادار بین این دو متغیر است. فقرای روستایی با بهره‌برداری بیش‌ازحد از امکانات طبیعی سبب

ناپایداری بیشتر آن می‌شوند و این مسئله در گذر زمان منجر به نابودی منابع می‌گردد. سرشاد و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی به بررسی رابطه فقر اقتصادی و اجتماعی جوامع بهره‌بردار از اکوسیستم‌های مرتعی با تخریب یافتگی مراتع (مطالعه موردی منطقه خفر و سیور سمیرم) پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بازدهی بسیار کم مراتع منطقه و تخریب یافتگی شدید آن‌ها و نیز اتکای شدید بهره‌برداران عشایری به مراتع و عدم دسترسی به مشاغل و فعالیت‌های اقتصادی دیگر، فقر اقتصادی را برای بهره‌برداران به همراه داشته است و همچنین پایین بودن سطح سواد و بالا بودن بعد خانوار عامل فقر اجتماعی این بهره‌برداران می‌باشد. فقر اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران عشایری باعث گردیده است تا این بهره‌برداران با عملکرد غیرمستقیم خود جهت تأمین ضروریات زندگی به نگهداری دام بیش از ۱۱ برابر ظرفیت مراتع منطقه پردازند و موجب تخریب این اکوسیستم‌ها گردند و از طرفی دیگر، با عملکرد مستقیم خود از طریق بوته کنی، برشدت این تخریب بیفزایند. قاسمی و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی به بررسی نقش عوامل اقتصادی-اجتماعی در تخریب مراتع از سوی بهره‌برداران در مراتع شش منطقه قشلاقی شهرستان جویبار پرداخته‌اند. نتایج تحلیل رگرسیونی در این تحقیق نشان داده است که بهره‌برداری گروهی، تغییر کاربری اراضی، رقابت در افزایش تعداد دام و فقر مالی و کاهش درآمد بیشترین تأثیر را بر کاهش سطح مراتع قشلاقی داشته است. فارسانی و نوری پور (۱۳۹۵) با بررسی رابطه فقر روستایی و تخریب مراتع در بخش مرکزی شهرستان فارسان به این نتیجه رسیدند که میزان تخریب مراتع در این منطقه بسیار زیاد بوده و میزان این تخریب توسط پاسخگویان فقیر به مراتب بیشتر از پاسخگویان فقیر بوده است.

گامبلا و همکاران (Gambella et al., 2021) در تعیین چارچوبی برای ارزیابی تخریب اراضی، به‌عنوان یک فرآیند پویا که سبب از بین بردن منابع طبیعی و سطح انعطاف‌پذیری اقتصادی-اجتماعی در دستگاه‌های محلی می‌شود، تفکر تاب‌آوری را به‌عنوان یک الگوی تفسیری مناسب برای بعد اقتصادی-اجتماعی تخریب منابع طبیعی در نظر گرفته و تاب‌آوری را توانایی یک سیستم محلی برای واکنش به عوامل خارجی و ارتقا توسعه آینده تعریف می‌کنند. نتایج پژوهش گوده و همکاران (Godde et al., 2020) نشان داد تغییرات آب و هوایی (تغییر اقلیم) یکی از مهم‌ترین عوامل تخریب مراتع در کشورهای مختلف جهان است. نتایج پژوهش بولو و همکاران (Bolo et al., 2019) در خصوص عوامل مؤثر بر تخریب مراتع در آفریقا نشان داد مراتع در اثر دخالت عوامل انسانی و طبیعی مانند تغییرات آب و هوایی خشک‌سالی، بیابان‌زایی، تهاجم گونه‌های گیاهی بیگانه، توسعه فعالیت‌های کشاورزی و اجرای برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه، رقابت بر سر چرای زیاد، تجزیه بافت و ساختار اجتماعی بهره‌برداران و سیاست‌های دولت، در معرض تهدید و تخریب مداوم قرار گرفته‌اند. آدجی و همکاران (Adjei et al., 2017)، در مقاله‌ای تحت عنوان اثرات راهبردهای کاهش فقر و بهبود معیشت روستایی بر کاهش آلودگی در حوزه دریاچه بوستومو در غنا به این نتیجه رسیده‌اند که در اثر فعالیت‌هایی همچون ماهیگیری غیرمجاز، استفاده از تجهیزات غیرقانونی و نیز استفاده بیش‌ازحد از منابع طبیعی، اراضی و طبیعت اطراف آن دریاچه، به‌شدت از اراضی و پوشش گیاهی این محدوده کاسته شده است و فقر اقتصادی مهم‌ترین عامل در موفق نبودن راهبردهای اصلاحی توسعه در این منطقه بوده است بر این اساس حفاظت از منابع طبیعی به‌واسطه بهبود معیشت ساکنین اطراف این دریاچه و نیز کاهش تمرکز بر فعالیت‌هایی که به‌طور مستقیم از منابع طبیعی و آب‌زیان دریاچه استفاده می‌کنند به‌عنوان راهبردهایی مؤثر توصیه شده‌اند. اقمی (Egemi, 2017) در پژوهشی تحت عنوان کاربری اراضی، فقر و تضاد در منطقه بارانی سودان به بررسی علل و عوامل

تشدید فقر و نیز تضاد در نواحی روستایی منطقه باران سودان پرداخته است. نتایج پژوهش این محقق حاکی از آن است که گسترش بهره‌برداری‌های سنتی و غیرمکانیزه، افزایش جمعیت انسان و دام، سیاست‌های اشتباه و رقابت برای کسب منابع بیشتر منجر به گسترش فقر، نابرابری و ناامنی در نواحی روستایی این منطقه شده است. همچنین میرزابو و همکاران (Mirzabaev et al., 2016) در پژوهشی به بررسی مراتع آسیای مرکزی، فرصت و چالش‌ها پرداخته‌اند. این محققان بر این عقیده‌اند که در کشورهای آسیای مرکزی همچون قرقیزستان، قزاقستان، تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان که گله‌های بزرگ گاو و در کنار آن‌ها کشتارگاه‌های بزرگ نقش مهمی در بهبود وضعیت اقتصادی مردم این نواحی و همچنین افزایش تثبیت نیتروژن و بهبود نسبت کربن به نیتروژن در خاک‌های مرتعی گردیده است باین‌وجود در کنار این محاسن مدیریت غلط و غیراصولی چرا منجر به وارد شدن زیان‌هایی به مراتع در مناطق مذکور شده است. کاون و همکاران (Kwon et al., 2016)، در پژوهشی تحت عنوان برآوردهای جهانی تأثیرات کاهش مراتع در بهره‌وری دام از سال‌های 2001 تا 2011 به بررسی تخریب مراتع در مناطق صحرا در آفریقا پرداخته‌اند. این پژوهشگران وجود چراگاه‌های غنی و دارای پوشش گیاهی مناسب را برای صنعت دام‌پروری در این منطقه که ساکنانش عمدتاً فقیر هستند مناسب می‌دانند. همچنین نتایج تحقیق آنان حاکی از آن است که در اثر تخریب مراتع و کاهش علوفه برای تغلیف دام‌ها، ضرری که از فروش نرفتن و بازارپسندی پایین دام‌های لاغر به پرورش‌دهندگان آن‌ها وارد شده است در سطح جهان بالغ بر ۶/۸ میلیارد دلار بوده است. پس از بررسی ادبیات پژوهش و مرور پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط، مدل مفهومی پژوهش به صورت شکل زیر تدوین گردید.

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

روش پژوهش

این تحقیق از نظر ماهیت داده‌ها، کمی و از نظر هدف کاربردی است. از نظر نحوه گردآوری داده‌ها از نوع تحقیقات توصیفی - همبستگی می‌باشد. متغیر وابسته در این تحقیق وضعیت تخریب مراتع است که با استفاده از سه نشانگر تغییر کاربری اراضی، چرای بی‌رویه و قطع و برداشت (فیض الهی و همکاران، ۱۳۹۹؛ فرج الهی و قاسمی آریان، ۱۳۹۹؛ فارسانی و نوری پور، ۱۳۹۵) و به شکل ۱۵ سوال در قالب طیف لیکرت در پرسشنامه موردسنجش قرار گرفته است. متغیرهای مستقل نیز شامل فقر اقتصادی با نشانگرهای وضعیت مسکن، وضعیت درآمد و وضعیت تغذیه؛ و فقر اجتماعی با نشانگرهای وضعیت آموزشی، وضعیت بهداشتی، وضعیت ارتباطات اجتماعی و شرایط ذهنی روانی؛ (بسحاق و همکاران، ۱۳۹۶؛ بسحاق و همکاران، ۱۳۹۴) است که در قالب سؤالاتی در پرسشنامه از طریق طیف لیکرت

سنجیده شد. متغیرهای پژوهش به همراه نشانگرهای آن‌ها در جدول ۱، نشان داده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه خانوارهای روستایی شهرستان ایلام می‌باشد که تعداد آنان بر اساس نتایج منتشرشده آخرین آمارگیری رسمی کشور (سال ۱۳۹۵)، ۶۰۱۴ نفر اعلام شده است که از این تعداد بر مبنای فرمول کوکران تعداد ۲۰۰ نفر از افراد سرپرست خانوار با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب انتخاب گردید. در این تحقیق به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که شامل بخش‌های زیر بوده است:

۱- بخش مربوط به ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای روستاییان با ۱۴ سؤال.

۲- بخش مربوط به فقر اقتصادی شامل ۲۰ گویه.

۳- بخش مربوط به فقر اجتماعی ۲۳ گویه.

۴- بخش مربوط به تخریب مراتع با ۱۵ گویه.

جدول ۱- متغیرهای پژوهش و نشانگرهای آن‌ها

مؤلفه	نشانگر	گویه‌ها
وضعیت مسکن	وضعیت مسکن	میزان رضایت از معماری مسکن، وضعیت دوام سازه واحدهای مسکونی، کافی بودن فضای واحد مسکونی، میزان وضعیت مسکن برخورداری واحد مسکونی از امکانات، دوام سازه واحد مسکونی، میزان تأثیر معماری واحدهای مسکونی روستایی در صرفه‌جویی انرژی
		میزان اشتغال دیگر اعضای خانواده از طریق شغل فعلی، وضعیت حاصلخیزی اراضی کشاورزی، داشتن پس‌انداز برای روز مبادا، میزان دسترسی به امکانات (حمل و نقل، پست‌بانک، اینترنت)، به صرفه بودن قیمت محصولات تولیدی از نظر اقتصادی، درآمد کافی و کفاف آن برای گذران زندگی، دسترسی به اعتبارات، توان سرمایه‌گذاری در امور کشاورزی، رضایت از میزان درآمد فعلی، دسترسی به بازار محصولات کشاورزی
وضعیت تغذیه	وضعیت تغذیه	میزان استفاده از لبنیات، میزان استفاده از میوه و سبزی‌ها، میزان استفاده از گوشت قرمز، میزان استفاده از گوشت سفید (مرغ و ماهی)
آموزش	آموزش	میزان شرکت در کلاس‌های ترویجی، وجود مدارس نوساز و باکیفیت برای تحصیل فرزندان، فراهم بودن امکان ادامه تحصیل، میزان دریافت نشریه ترویجی، میزان برخورداری از امکانات مراکز ترویجی جهاد کشاورزی، وجود معلمان خوب و باتجربه برای تحصیل فرزندان
بهداشت	بهداشت	وجود جایگاه دفع زباله، وجود شبکه مناسب برای جمع‌آوری و دفع فاضلاب؛ دسترسی به خدمات درمانی و بهداشتی (خانه بهداشت و درمانگاه)، وجود مشکلات ناشی از جانوران موذی (موش، مگس و ...)
ارتباطات اجتماعی	ارتباطات اجتماعی	میزان مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی روستا، میزان توجه به سرنوشت دیگران، وجود فاصله زمانی زیاد تا مراکز شهری، میزان رضایت از حمل و نقل عمومی، وجود راه‌های مناسب برای حمل و نقل، وجود رابطه خوب با همسایگان و اهالی روستا، فراهم بودن امکان در دفاع از حق خود
شرایط ذهنی روانی	شرایط ذهنی روانی	میزان رضایت از وضع موجود زندگی، وجود انگیزه برای بهبود وضعیت خود، داشتن امید به بهتر شدن آینده، وجود حس محرومیت، معتقد نبودن به ثروت ثروتمندان، اعتقاد به برقرار بودن عدالت در حق خود
تغییر کاربری اراضی	تغییر کاربری اراضی	تغییر کاربری اراضی از مرتعی به زراعی، شخم زدن مراتع و اراضی بایر، تصرف مراتع برای احداث باغ، شخم زدن اراضی کشاورزی نزدیک مرتع در جهت شیب
قطع و برداشت آتش‌سوی عمدی یا سهوی در مرتع، بوته کنی برای سوخت، استفاده از گیاهان مرتعی (کنگر، آویشن و...)، استفاده از هیزم برای سوخت، استفاده از پرندگان و جانداران مرتعی برای فروش، قطع و سرشاخه زنی درختان	قطع و برداشت آتش‌سوی عمدی یا سهوی در مرتع، بوته کنی برای سوخت، استفاده از گیاهان مرتعی (کنگر، آویشن و...)، استفاده از هیزم برای سوخت، استفاده از پرندگان و جانداران مرتعی برای فروش، قطع و سرشاخه زنی درختان	استفاده از گیاهان خوراکی مرتعی (کنگر، آویشن)، استفاده خوراکی از جانداران مرتعی (شکار و صید)، ایجاد

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۲- ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده مربوط به بخش‌های مختلف پرسشنامه

متغیر	تعداد گویه	مقدار ضریب آلفای کرونباخ
مسکن	۶	۰/۸۵۲
وضعیت درآمد	۱۰	۰/۷۵۳
وضعیت تغذیه	۳	۰/۸۳۹
آموزش	۶	۰/۷۱۲
بهداشت	۴	۰/۸۰۷
ارتباطات اجتماعی	۸	۰/۷۸۶
شرایط ذهنی روانی	۶	۰/۷۴۳
تخریب مراتع	۱۵	۰/۷۳۳
کل	۵۸	۰/۸۸۵

منبع: یافته‌های پژوهش

در تحقیق حاضر جهت کسب روایی صوری و محتوایی، پرسشنامه در اختیار صاحب نظران دانشگاهی و کارشناسان منابع طبیعی قرار گرفت و پس از انجام اصلاحات لازم پرسشنامه نهایی تنظیم گردید. جهت بررسی پایایی، ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۸۵ به دست آمد که برای انجام تحقیق، مناسب می‌باشد. میزان این ضریب برای بخش‌های مختلف پرسشنامه در جدول (۲) نشان داده شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار آماری SPSS نسخه ۲۱ و روش‌های آمار توصیفی و استنباطی انجام شد. در آمار تحلیلی از ضریب همبستگی پیرسون و اسپیرمن و تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد.

یافته‌ها نشان داد که سن ۷۲ درصد از افراد کمتر از ۵۰ سال بوده و میانگین سنی آنان نیز ۴۳/۴ سال برآورد گردید. ۹۰/۵ درصد از اعضای نمونه را مردان و مابقی را زنان تشکیل داده‌اند، همچنین ۸۶/۵ درصد افراد متأهل و مابقی نیز مجرد بوده‌اند. از لحاظ سطح تحصیلات نیز ۶۹ درصد از افراد دارای مدرک دیپلم و فوق دیپلم بوده و تنها ۵/۵ درصد دارای مدرک کارشناسی بوده‌اند. بررسی سابقه فعالیت در بخش کشاورزی برای افراد نمونه مورد نظر نشان داد که ۵۵/۵ درصد از آنان کمتر از ۲۰ سال سابقه فعالیت در بخش کشاورزی داشته و میانگین سابقه کار افراد در بخش کشاورزی نیز ۱۸/۲ سال برآورد گردید. تقریباً نیمی از پاسخگویان (۵۱/۵ درصد) دارای دام بوده و مابقی دام ندارند. میانگین تعداد دام سبک ۶۰ رأس و میانگین تعداد دام سنگین نزدیک به ۴ رأس بوده است. همچنین حدود ۷۰ درصد از پاسخگویان دارای زمین زراعی بوده که عمدتاً دیم می‌باشد. سطح اراضی بیش از ۹۶ درصد از افراد دارای زمین نیز کمتر از ۱۰ هکتار بوده است (جدول ۳).

در این تحقیق فقر اقتصادی با سه مؤلفه؛ وضعیت مسکن، وضعیت درآمد و وضعیت تغذیه در قالب ۲۰ گویه مورد سنجش قرار گرفته است (جدول ۴). تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که بیش از نیمی از پاسخگویان وضعیت خود را بر اساس شاخص‌های مورد بررسی به عنوان فقیر قلمداد کرده و ۳۲/۵ درصد نیز متوسط و تنها ۴/۵ درصد خود را غیر فقیر دانسته‌اند. فقر اجتماعی نیز با چهار مؤلفه؛ آموزش، بهداشت، ارتباطات اجتماعی و شرایط ذهنی روانی در

قالب ۲۳ گویه موردسنجش قرار گرفت (جدول ۵). تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که تقریباً نیمی از پاسخگویان (۵۲ درصد) از نظر فقر اجتماعی وضعیت خود را بر اساس شاخص‌های موردبررسی در حد متوسط، ۴۲ درصد در حد فقیر و تنها ۶ درصد در حد غیر فقیر ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۳- ویژگی‌های فردی پاسخگویان

نما	میانگین	درصد	فراوانی	گروه	
سن (سال)	۴۳/۴	۱۲	۲۴	کمتر از ۳۰ سال	
		۶۰	۱۲۰	۳۰ تا ۵۰ سال	
		۲۸	۵۶	بالاتر از ۵۰ سال	
جنسیت	مرد	۹۰/۵	۱۸۱	مرد	
		۹/۵	۱۹	زن	
سطح تحصیلات	دیپلم و کمتر	۵	۱۰	بی‌سواد	
		۸۱/۵	۱۶۳	دیپلم و کمتر	
		۸	۱۶	فوق‌دیپلم	
وضعیت تأهل	متأهل	۵/۵	۱۱	لیسانس	
		۸۶/۵	۱۷۳	متأهل	
		۱۳/۵	۲۷	مجرد	
سابقه فعالیت در بخش کشاورزی	۱۰ تا ۳۰ سال	۱۹/۵	۳۹	کمتر از ۱۰ سال	
		۱۸/۲	۶۴	۱۰ تا ۳۰ سال	
تعداد دام سبک (رأس)	۵ - ۱۰۰ رأس	۱۶/۵	۳۳	۳۰ سال و بالاتر	
		۲۰	۴۰	کمتر از ۵۰ رأس	
تعداد دام سنگین (رأس)	۴ تا ۶ رأس	۲۶/۵	۵۷	۵۰ - ۱۰۰ رأس	
		۶۰	۷	بیشتر از ۱۰۰ رأس	
مقدار زمین زراعی (هکتار)	کمتر از ۵ هکتار	۵۰	۱۰۰	فاقد دام	
		۱۹	۳۸	۱ تا ۳ رأس	
		۳/۸	۲۳/۵	۴ تا ۶ رأس	
مقدار زمین زراعی (هکتار)	هکتار	۲/۵	۵	بیشتر از ۷ رأس	
		۴۵	۱۱۰	فاقد دام	
		۵۰/۵	۱۰۱	کمتر از ۵ هکتار	
مقدار زمین زراعی (هکتار)	هکتار	۱۳/۵	۲۷	۵ تا ۱۰ هکتار	
		۲/۵	۵	بیش از ۱۰ هکتار	
		۳۳/۵	۶۷	فاقد زمین	

منبع: یافته‌های پژوهش

در این تحقیق تخریب مرتع با ۱۵ سؤال در قالب سه مؤلفه؛ تغییر کاربری اراضی، قطع و برداشت و چرای دام‌ها موردسنجش قرار گرفت (جدول ۶). نتایج نشان داد که ۶۵ درصد از پاسخگویان بر اساس شاخص‌های موردبررسی

وضعیت تخریب مراتع را در محل سکونت خود در حد زیاد (نامناسب)، ۳۲ درصد در حد متوسط و سه درصد نیز در حد کم (خوب) ارزیابی کرده‌اند.

جدول ۴- توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس مؤلفه‌های فقر اقتصادی

مؤلفه	پیوستار	فراوانی	درصد
وضعیت مسکن	نامناسب	۱۵۱	۷۵/۵
	متوسط	۴۴	۲۲
	مناسب	۵	۲/۵
وضعیت درآمد	نامناسب	۱۱۸	۵۹
	متوسط	۶۹	۳۴/۵
	مناسب	۱۳	۶/۵
وضعیت تغذیه	نامناسب	۱۴۱	۷۰/۵
	متوسط	۵۶	۲۸
	مناسب	۳	۱/۵
فقر اقتصادی	فقیر	۱۲۶	۶۳
	متوسط	۶۵	۳۲/۵
	غیر فقیر	۹	۴/۵

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۵- توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس مؤلفه‌های فقر اجتماعی

مؤلفه	پیوستار	فراوانی	درصد
آموزش	نامناسب	۹۴	۴۷
	متوسط	۱۰۱	۵۰/۵
	مناسب	۵	۲/۵
بهداشت	نامناسب	۱۵۳	۷۶/۵
	متوسط	۳۳	۱۶/۵
	مناسب	۱۴	۷
ارتباطات اجتماعی	نامناسب	۱۵۳	۷۶/۵
	متوسط	۳۹	۱۹/۵
	مناسب	۸	۴
شرایط ذهنی و روانی	نامناسب	۱۰۱	۵۰/۵
	متوسط	۸۴	۴۲
	مناسب	۱۵	۷/۵
فقر اجتماعی	فقیر	۸۴	۴۲
	متوسط	۱۰۴	۵۲
	غیر فقیر	۱۲	۶

منبع: یافته‌های پژوهش

به منظور بررسی رابطه فقر اقتصادی اجتماعی با تخریب مراتع در مناطق روستایی شهرستان ایلام ابتدا از آزمون همبستگی (جدول ۷) و پس از آن برای مطالعه سهم هرکدام از متغیرهای مستقل در پیش‌بینی متغیر وابسته از تحلیل رگرسیون بهره گرفته شد.

جدول ۶- توزیع فراوانی پاسخگویان بر اساس مؤلفه‌های تخریب مراتع

مؤلفه	پیوستار	فراوانی	درصد
تغییر کاربری اراضی	زیاد	۱۶۶	۸۳
	متوسط	۲۵	۱۲/۵
	کم	۹	۴/۵
قطع و برداشت	زیاد	۱۱۴	۵۷
	متوسط	۷۶	۳۸
	کم	۱۰	۵
چرای دام‌ها	زیاد	۱۱۱	۵۵/۵
	متوسط	۷۵	۳۷/۵
	کم	۱۴	۷
تخریب مراتع	زیاد	۱۲۰	۶۵
	متوسط	۷۴	۳۲
	کم	۶	۳

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۷- نتایج همبستگی متغیرهای تحقیق بر اساس ضریب همبستگی پیرسون و اسپیرمن

متغیر اول	متغیر دوم	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
سن	پیرسون	-۰/۰۳۶	۰/۶۱۳
سطح تحصیلات	اسپیرمن	۰/۰۲۷	۰/۷۰۵
وضعیت مسکن	پیرسون	-۰/۶۱۰**	۰/۰۰۰
وضعیت درآمد	پیرسون	-۰/۵۱۴**	۰/۰۰۰
وضعیت تغذیه	پیرسون	-۰/۶۴۰**	۰/۰۰۰
آموزش	پیرسون	-۰/۲۳۹**	۰/۰۰۰
بهداشت	پیرسون	-۰/۲۵۸**	۰/۰۰۰
ارتباطات اجتماعی	پیرسون	-۰/۳۵۴**	۰/۰۰۰
شرایط ذهنی روانی	پیرسون	-۰/۴۸۷**	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج نشان داد که بین متغیرهای سن و سطح تحصیلات هیچ‌گونه رابطه معناداری با متغیر تخریب مراتع وجود ندارد. از این رو می‌توان ادعا نمود تغییرات این دو متغیر با متغیر وابسته به صورت مستقل از هم بروز می‌کنند؛ اما بین متغیرهای (وضعیت مسکن، وضعیت درآمد، وضعیت تغذیه، آموزش، بهداشت، ارتباطات اجتماعی و شرایط ذهنی

روانی) و متغیر وابسته تخریب مراتع؛ در سطح یک درصد رابطه منفی و معناداری وجود دارد. منفی بودن رابطه نشان‌دهنده آن است که هراندازه وضعیت متغیرهای ذکر شده در نمونه مورد بررسی بهتر باشد از میزان تخریب مراتع نیز کاسته می‌شود و بالعکس.

در ادامه متغیرهایی که رابطه معنی‌داری با متغیر وابسته داشتند وارد رگرسیون شدند. تحلیل رگرسیون در این پژوهش به شیوه Enter انجام گرفت. آزمون دوربین واتسون معادل $1/496$ به دست آمد که نشان داد، داده‌های وارد شده در معادله تا حد زیادی دارای استقلال هستند. همچنین با توجه به معنی‌دار شدن آزمون F، می‌توان نتیجه گرفت که حداقل یکی از متغیرهای مستقل وارد شده در معادله رگرسیون دارای تأثیر معنادار بر متغیر وابسته بوده‌اند. آزمون تشخیص عدم هم‌خطی چندگانه^۲ با استفاده از آزمون تولرنس انجام شد و عامل تورم واریانس^۳ نیز مقادیر VIF را برای متغیرهای مستقل از $1/331$ تا $2/063$ نشان داد که با توجه به کمتر بودن از مقدار عددی سه می‌توان گفت که متغیرهای مستقل هم‌خطی چندگانه ندارند. آزمون تولرنس نیز مقادیر را $0/485$ تا $0/751$ محاسبه نمود که با توجه به این که مقادیر بیش از $0/3$ است نتایج آزمون VIF را تأیید می‌کند.

جدول ۸- نتایج آزمون F در رگرسیون

Sig	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع مربعات	
۰/۰۰۰	۳۷/۰۶۳**	۳/۴۲۴	۷	۲۳/۹۶۹	رگرسیون
		۰/۰۹۲	۱۹۱۱	۱۷/۶۴۶	باقیمانده
			۱۹۸	۴۱/۶۱۶	جمع
	R=۰/۷۵۹	R ² =۰/۵۷۶	R ² =۰/۵۶۰	۱/۴۹۶=	دوربین واتسون

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج تحلیل رگرسیون (جدول ۹) مشخص نمود که از بین متغیرهای مستقل پژوهش که وارد تحلیل گردیده بودند، تنها تأثیر متغیرهای وضعیت مسکن و وضعیت تغذیه در سطح یک درصد و تأثیر متغیر وضعیت درآمد و شرایط ذهنی روانی در سطح پنج درصد بر تخریب مراتع معنادار بوده است و این متغیرها در مجموع توانسته‌اند که ۵۶ درصد از تغییرات متغیر تخریب مراتع در نواحی روستایی شهرستان ایلام را تبیین نمایند.

جدول ۹ نتایج تحلیل رگرسیون و مقادیر برآورد شده برای متغیرهای تحقیق

		ضرایب		استاندارد نشده		استاندارد نشده	
VIF	Tolerance	sig	t	Beta	StdE	B	
		۰/۰۰۰	۴۶/۹۴۷		۰/۱۲۱	۵/۶۷۸	ثابت
۱/۹۹۳	۰/۵۰۲	۰/۰۰۰	-۳/۹۹۷**	-۰/۲۶۶	۰/۰۵۰	-۰/۲۰۱	وضعیت مسکن
۱/۶۴۰	۰/۶۱۰	۰/۰۱۲	-۲/۵۴۹*	-۰/۱۵۴	۰/۰۴۷	-۰/۱۱۹	ضعف درآمدی
۱/۳۳۱	۰/۷۵۱	۰/۰۰۰	-۷/۷۸۵**	-۰/۴۲۳	۰/۰۵۴	-۰/۴۲۳	تغذیه
۱/۳۴۶	۰/۷۴۳	۰/۹۳۱	۰/۰۸۷	۰/۰۰۵	۰/۰۰۸	۰/۰۰۱	آموزش
۱/۵۴۹	۰/۶۴۶	۰/۰۸۶	-۱/۷۲۶	-۰/۱۰۱	۰/۰۳۵	-۰/۰۶۰	بهداشت

¹ Multi Collinearity Statistics

² variance inflation factor

۲/۰۶۳	۰/۴۸۵	۰/۴۸۵	۰/۷۰۰	۰/۰۴۷	۰/۰۵۵	۰/۰۳۹	ارتباطات اجتماعی
۱/۷۴۰	۰/۵۷۵	۰/۰۴۳	-۲/۰۲۷*	-۰/۱۱۶	۰/۰۵۲	-۰/۰۹۸	شرایط ذهنی روانی

منبع: یافته‌های پژوهش

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یافته‌های پژوهش نشان داد که هراندازه وضعیت مسکن برای روستاییان شهرستان ایلام مناسب‌تر باشد، کمتر نسبت به تخریب مراتع اقدام می‌کنند. این یافته با نتایج پژوهش اقمی (۲۰۱۷) و افتخاری و همکاران (۱۳۹۱) مطابقت دارد. در تفسیر این یافته می‌توان گفت روستاییان همواره اجزای مسکن و محل زندگی خود را با الهام و با استفاده از طبیعت و اجزای آن می‌سازند. البته در دهه‌های اخیر مصالح ساختمانی محکم مانند سیمان و آهن جای مصالح طبیعی و سنتی را گرفته‌اند. باین وجود گران بودن آن مصالح در نواحی روستایی راهی جز استفاده از همان مصالح ساختمانی سنتی قبلی جلوی پای روستاییانی که توان تأمین آن را ندارند نمی‌گذارد. همچنین مشخص گردید که هراندازه روستاییان از نظر درآمدی در شرایط خوبی باشند، کمتر نسبت به تخریب مراتع اقدام می‌کنند. این یافته با نتایج پژوهش سرشاد و همکاران (۱۳۹۵)، کریمی و کرمی دهکردی (۱۳۹۱)، قاسمی و همکاران (۱۳۹۵) و اقمی (۲۰۱۷) مطابقت دارد. در تفسیر این یافته می‌توان گفت در نواحی روستایی استان ایلام به واسطه رشد جمعیت و قوانینی همچون قانون ارث و ماترک، اراضی کشاورزی که همانا عمده‌ترین ممر ارتزاق روستاییان است روزبه‌روز خردتر می‌شود و این امر سبب شده است که زندگی در نواحی روستایی و تولید در آن به سمت خودمصرفی پیش رود و اکثر روستاییان در نواحی مختلف استان ایلام خصوصاً نواحی پرجمعیت شمالی و شرقی خرده‌پا باشند. این افراد در مقابل فشارهای اقتصادی آسیب‌پذیر بوده و چون پشتوانه دیگری ندارند به استفاده از نهاده‌های طبیعی‌ای که در طبیعت یافت می‌شود روی می‌آورند. قطع درختان برای تهیه زغال جهت فروش، برداشت گیاهان مرتعی برای فروش و نیز تغییر کاربری اراضی را می‌توان از بارزترین جلوه‌های دست‌درازی روستاییان در مراتع به واسطه فقر درآمدی برشمرد.

می‌توان انتظار داشت روستاییانی که از نظر تغذیه‌ای در شرایط خوبی هستند، کمتر نسبت به تخریب مراتع اقدام کنند. این یافته با نتایج پژوهش‌های اقمی (۲۰۱۷) و افتخاری و همکاران (۱۳۹۱) مطابقت دارد. در تفسیر این یافته می‌توان گفت که روستاییانی که از نظر غذایی در مضیقه بوده و در تأمین مواد غذایی خود با مشکل روبرو باشند، به استفاده از گیاهان و خصوصاً جانوران ساکن در مراتع روی می‌آورند. از بارزترین وجوه این تخریب می‌توان به شکار بی‌رویه پرندگان مرتعی و کوتاه پرواز اشاره کرد که این خود با حذف یکی از اجزای اکوسیستم‌های جانوری و گیاهی که می‌تواند در پراکنش بذر گیاهان و یا حفظ تعادل جمعیت آفات و حشرات مؤثر باشند؛ زمینه تضعیف مراتع را فراهم می‌آورد.

آموزش‌های رسمی و غیررسمی ارائه‌شده به روستاییان در نواحی روستایی شهرستان ایلام هیچ‌گونه تأثیر معناداری بر اقدامات آنان در جهت تخریب مراتع نداشته است. این یافته با نتایج پژوهش سرشاد و همکاران (۱۳۹۵)، غلام‌پور و همکاران (۱۳۹۱)، شریفی‌نیا و همکاران (۱۳۸۹) و کریمی و کرمی دهکردی (۱۳۹۱) مطابقت ندارد. همگی این محققان آموزش را بر تخریب مراتع مؤثر دانسته‌اند. در تفسیر این یافته می‌توان گفت آموزش و دانایی بال‌وپر خرد انسان است و انسانی که از آموزش مناسب برخوردار باشد ضمن ارزش قائل شدن برای خود و اطرافیان، برای طبیعت و اجزای آن احترام قائل بوده و با آگاهی از روندها و روابط طبیعی بین گونه‌ها، در آن‌ها خلل وارد نمی‌کند. این

آموزش‌ها هم به شکل مدرسه‌ای و رسمی آن و هم به شکل غیر مدرسه‌ای و غیررسمی یعنی آموزش‌های ترویجی، می‌تواند اثرات تقریباً همسانی را در پی داشته باشند. معنادار نشدن تأثیر این متغیر نشان از ناکارآمد بودن سیستم آموزشی و اثربخش نبودن آن دارد.

یافته‌های تحلیل رگرسیون نیز نشان داد که متغیر ارتباطات اجتماعی هیچ‌گونه تأثیر معناداری بر تخریب مراتع در نواحی روستایی شهرستان ایلام نداشته است و می‌توان ادعا نمود که تغییرات این دو متغیر به صورت مجزا از یکدیگر بروز می‌کنند. این یافته با نتایج پژوهش شریفی‌نیا و همکاران (۱۳۸۹) و اقمی (۲۰۱۷) مطابقت ندارد. در تفسیر این یافته می‌توان گفت ارتباطات اجتماعی در بردارنده مؤلفه‌هایی در حوزه سرمایه اجتماعی است، حال آنکه معنادار نشدن تأثیر آن، چه مثبت و چه منفی بر تخریب مراتع، می‌تواند نشان از آن باشد که مؤلفه‌هایی همچون مشارکت در فعالیت‌های روستا، روابط با همسایگان و یا فراهم بودن راه‌های ارتباطی و توجه به سرنوشت دیگران که همگی در زمره سرمایه‌ی اجتماعی قلمداد می‌شوند در جامعه موردنظر در سطحی قرار ندارند که بتوانند بر روی کاهش رفتارهای گهگاه ناصحیح مانند تخریب مراتع و یا رفتارهای پسندیده مانند حفاظت از منابع طبیعی و مراتع تأثیر معنادار داشته باشند. از طرفی دیگر نتایج تحقیق نشان داد که هراندازه افراد از نظر شرایط ذهنی روانی در وضعیت بهتری باشند کمتر نسبت به تخریب مراتع اقدام می‌کنند. این یافته با نتایج پژوهش‌های شریفی‌نیا و همکاران (۱۳۸۹) و اقمی (۲۰۱۷) مطابقت ندارد. این یافته را این‌گونه می‌توان تفسیر نمود که عامل ذهنی روانی در بردارنده مؤلفه‌هایی است که بر شرایط عاطفی، روانی و احساسی فرد در مواجهه با افراد پیرامون و محیط اطراف او و تفسیر ذهنی‌اش از این روابط دلالت دارد. معنادار شدن تأثیر این عامل بر تخریب مراتع می‌تواند نشان از حساس بودن افراد در بین نمونه مورد مطالعه نسبت به رویدادهایی که پیرامون آن‌ها در گذراست باشد.

پیشنهادها

با توجه به حجم بالای بیکاری در نواحی روستایی کشور که این امر به واسطه رشد جمعیت از یک سو و گسترش تجهیزات کشاورزی از سوی دیگر تشدید شده است، همچنین وجود بیکاری فصلی و یا پنهان در این نواحی، دولت طرح‌های اشتغال‌زایی را برای حل مشکل درآمدی روستاییان و نیروی کار فراوان در روستاها تدارک ببیند. این امر در وهله اول با بررسی و نیازسنجی صحیح و داشتن دیدگاهی مبتنی بر آمایش سرزمین به منظور دستیابی به توسعه پایدار مقدر است.

از آنجایی که گران شدن اقلام خوراکی خصوصاً در نواحی روستایی که از مراکز خرید و توزیع دورند، هزینه‌های مضاعفی را بر سبد اقتصادی خانوارهای روستایی تحمیل می‌کند، در این حالت روستاییان برای جبران این کمبود و با تصور نامتناهی بودن منابع غذایی طبیعی به استفاده عمدتاً بی‌رویه از آن‌ها روی می‌آورند که خود از نمونه‌های تخریب مراتع به شمار می‌رود، لذا پیشنهاد می‌شود، دولت در مناطق روستایی محل‌های خرید سیار ارزان، یا نمایشگاه‌های مواد غذایی فصلی دایر کند. از طرفی با در نظر گرفتن سبدهای کالایی برای اقشار آسیب‌پذیر از اتکا کامل آنان به منابع طبیعی و مرتعی بکاهد.

عامل آموزشی در این پژوهش نقشی کمرنگ داشته است. در این زمینه پیشنهاد می‌شود برنامه‌ریزان در حوزه‌ی آموزش‌های ترویجی نسبت به آگاه‌سازی جوامع روستایی از عواقب تخریب مراتع و عوارض آن‌که می‌تواند گریبان گیر زندگی خودشان گردد اقدام کنند. همچنین در زمینه آموزش‌های مدرسه‌ای، برنامه‌ریزان درسی و طراحان کتب

درسی، مباحثی را در زمینه دوستی انسان و طبیعت و دوطرفه بودن رابطه این دو بگنجانند تا افراد از همان سنین پایین دیدگاه خوبی نسبت به طبیعت داشته باشند و از ارتکاب رفتارهای خصمانه نسبت به طبیعت بپرهیزند.

منابع

۱. افتخاری، س.، کرمی، آ.، و نوری پور، م. ۱۳۹۱. بررسی وضعیت فقر در مناطق روستایی استان کهگیلویه و بویراحمد. اقتصاد و کشاورزی، ۶ (۱): ۱۷۹-۲۰۴.
۲. الالدین وندی، آ. ۱۴۰۰. عوامل مؤثر بر تخریب مراتع و شناسایی راهکارهای حفاظت از آن. فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، ۱۴۰۰ (۲۰): ۷۱-۹۰.
۳. انجمن مرتع‌داری ایران. ۱۳۹۹. آموزش مفاهیم پایه - آشنایی با رشته منابع طبیعی و گرایش‌های آن، موجود در سایت: <http://iransrm.ir>
۴. بسحاق، م. ر.، تقدیسی، ا.، و تقوایی، م. ۱۳۹۶. طراحی مدلی برای فقر روستایی و اثر آن بر روی ناپایداری محیط‌زیست (مطالعه موردی: استان چهارمحال و بختیاری) مسکن و محیط روستا. ۳۶ (۱۵۹): ۱۳۳-۱۴۵.
۵. بسحاق، م. ر.، تقدیسی، ا.، و تقوایی، م. ۱۳۹۴. ارائه مدلی برای تبیین فقر در مناطق روستایی (مطالعه موردی: استان چهارمحال و بختیاری)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۴ (۳): ۱۲۶-۱۱۵.
۶. براتی، ع. ا.، مرادی، م.، ژولیده، م.، و سهرابی ملایوسف، ع. ۱۴۰۰. تحلیل وضعیت فقر چندبعدی در جوامع روستایی ایران. پژوهش‌های روستایی، ۱۲ (۱): ۴۴-۶۱.
۷. جمشیدی، ع. ل. و امینی، ا. م. ۱۳۹۱. ارزیابی عوامل مؤثر بر تخریب مراتع از نظر کارشناسان اداره منابع طبیعی در استان ایلام. نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی، ۱ (۴): ۹۱-۱۰۵.
۸. حبیبیان، س. م. ر. و بارانی، ح. ۱۳۹۸. بررسی اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مدیریت چرا با استفاده از روش AHP در مراتع عشایری استان فارس. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۶ (۴): ۸۰۹-۸۲۳.
۹. داودی فارسانی، ا. و نوری پور، م. ۱۳۹۵. بررسی رابطه فقر روستایی و تخریب مراتع بخش مرکزی شهرستان فارس. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۵ (۴): ۶۹-۷۸.
۱۰. دهداری، س.، ازان، ح.، موحد، ح.، زارع چاهوکی، م. ع. و شعبانعلی فمی، ح. ۱۳۹۳. کاربرد فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) در مقایسه وضعیت بهره‌برداری مراتع طرح‌دار و بدون طرح شهرستان سمیرم. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۱ (۳): ۳۸۳-۳۹۳.
۱۱. ربیعی، ح. و کفایی، س. م. ع. ۱۴۰۱. اندازه‌گیری فقر چندبعدی در ایران با روش تحلیل تناظر چندگانه. بررسی مسائل اقتصاد ایران، ۹ (۱): ۱۸۷-۲۲۴.
۱۲. رحیمی، ع. ۱۳۸۸. انسان، توسعه و محیط‌زیست. کتاب ماه علوم اجتماعی. شماره ۲۰، ۱۱-۲۵.
۱۳. سرشاد، م.، مقیمیان، ر.، و صالح پور، ع. ۱۳۹۵. بررسی رابطه فقر اقتصادی و اجتماعی جوامع بهره‌بردار از اکوسیستم‌های مرتعی با تخریب یافتگی مراتع (مطالعه موردی منطقه خفر و سیور سمیرم). سومین کنفرانس بین‌المللی مهندسی. تهران، اردیبهشت ۱۳۹۵.
۱۴. سوری، م.، فیاض، م.، کمالی، ن. و ناطقی، س. ۱۳۹۷. تغییرات عملکرد مراتع قشلاقی تحت تأثیر عملیات مدیریت مرتع (مراتع قشلاقی کلات سادات‌آباد سبزوار). تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۵ (۴): ۹۱۱-۹۲۲.
۱۵. شرافت، س.، ازکیا، م.، وثوقی، م.، و سید میرزایی، س. م. ۱۳۹۸. بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر شکل‌گیری فقر روستایی در استان ایلام، ماهنامه مدیریت بازار کار ایران، ۴ (۳۵): ۱۲۷-۹۵.

۱۶. شریفیان بهرمان، ا.، بارانی، ح.، و شرافتمندراد، م. ۱۳۹۷. بررسی و مقایسه عوامل مؤثر بر تخریب مراتع از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان (مطالعه موردی: مراتع شهرستان آق قلا)، نشریه حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی، ۷(۱): ۱۴۱-۱۲۵.
۱۷. شریفی‌نیا، ز.، مشیری، س.، و علی حسینی، ا. ۱۳۸۹. نقش فقر روستایی بر توسعه پایدار (تخریب محیط‌زیست: مرتع) مطالعه موردی: بخش پشت آب شهرستان زابل. جغرافیایی سرزمین، ۷(۲۶): ۱۵-۲۹.
۱۸. غلام پور، خ.، محمودی، ج.، احمدی، ک.، و براتی، م. ۱۳۹۱. بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر تخریب مراتع منطقه اشتهارد شهرستان کرج بهره‌برداران استان کرج و شهرستان اشتهارد. فصلنامه علمی پژوهشی اکوسیستم‌های طبیعی ایران، ۳(۱): ۷۵-۸۴.
۱۹. فرج الهی، ا.، و قاسمی آریان، ی. ۱۳۹۹. تبیین نقش فقر اقتصادی و سرمایه اجتماعی بهره‌برداران در تخریب مراتع (مطالعه موردی: منطقه حفاظت‌شده بیجار). نشریه مرتع، ۱۴ (۴): ۵۹۴-۵۸۱.
۲۰. فرج‌اللهی، ا.، اسلامی، ا. و اشتری مهرجردی، ا. ۱۳۹۹. تحلیل رابطه فقر اقتصادی و تخریب منابع طبیعی. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۲(۱۱): ۳۶۱-۳۴۱.
۲۱. فیض‌اللهی، ع. و کمریگی، خ. ۱۴۰۰. شناسایی و اولویت‌بندی مسائل و آسیب‌های اجتماعی استان ایلام. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۰(۲): ۲۸۷-۳۱۷.
۲۲. قاسمی، م.، حیدری، ق.، شفق، ر.، و کوهستانی، ن. ۱۳۹۵. تحلیل عوامل اقتصادی- اجتماعی مؤثر در تخریب مراتع قشلاقی (مطالعه موردی: شهرستان جویبار- استان مازندران). حفاظت زیست‌بوم گیاهان، دوره ۴، شماره ۸.
۲۳. قبادی، ل.، معماری، م.، و عباسی خالکی، م. ۱۴۰۰. عوامل مؤثر بر تخریب مراتع در بین دامداران نواحی روستایی شهرستان نمین. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۱۰ (۳۶): ۲۳۴-۲۱۳.
۲۴. کریمی، ج. و شریف‌زاده، م. ۱۳۹۶. تبیین عوامل مؤثر بر مشارکت بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتع‌داری مورد مطالعه دهستان گل تپه، شهرستان سقز، فصلنامه تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۴ (۱): ۲۴۸-۲۳۸.
۲۵. کریمی، ک. و کرمی دهکردی، ا. ۱۳۹۱. عوامل مؤثر در تخریب مراتع از دیدگاه بهره‌برداران مطالعه موردی: روستای قوزلو شهرستان ماهنشان. اولین کنفرانس ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار. تهران وزارت کشور.
۲۶. کریمی، ک.، کرمی دهکردی، ا.، و بادسار، م. ۱۳۹۵. نقش جوامع روستایی در حفاظت از مراتع در شهرستان ماهنشان. راهبردهای توسعه روستایی، ۳(۱): صص ۲۱-۱.
۲۷. کریمشاهی، س. و صیدایی، س. ۱۴۰۰. تحلیل پایداری اقتصادی - اجتماعی مناطق روستایی در استان ایلام. پژوهش‌های روستایی، ۱۲(۴): ۸۶۵-۸۴۸.
۲۸. محمدپور، م.، طاطیان، م.، ر.، تمرتاش، ر.، و حسین زاده، ج. ۱۴۰۰. بررسی رفتار چرای و تعیین وابستگی گوسفندکردی و بز بومی به منابع علوفه‌ای مختلف در اکوسیستم جنگلی تنگ دالاب استان ایلام. تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۸(۱): ۳۴-۵۴.
۲۹. ملک میرزایی، م. و کریمیان، ع. ۱۳۹۹. نقش بهره‌برداری بی‌رویه از محصولات فرعی جنگل و مرتع در تخریب آن‌ها (مطالعه موردی: بخش زرین‌آباد، شهرستان دهلران). نشریه علمی - پژوهشی مرتع و آبخیزداری، ۷۳ (۱): ۲۲۶-۲۰۹.
۳۰. ملکی، ط.، تاجری مقدم، م.، و یادآور، ح. ۱۳۹۶. بررسی تحلیلی جایگاه منابع طبیعی و محیط‌زیست در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. چهارمین کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست. شیراز ۲ و ۳ خرداد ۱۳۹۶.

31. Adjei, P.O.-W., Buor, D., & Addrach, P. (2017). Ecological health effects of rural livelihood and poverty reduction strategies in the lake bosomtwe basin of Ghana. *GeoJournal*, 82(3), 609-625.

32. Bolo, PO, Sommer, R, Kihara, J, Kinyua, M, Nyawira, S and Notenbaert, A (2019), Rangeland degradation: Causes, consequences, monitoring techniques and remedies. Working Paper. CIAT Publication No. 478. International Center for Tropical Agriculture (CIAT). Nairobi, Kenya. 23 p. Available at: <https://hdl.handle.net/10568/102393>
33. Egemi, O.A. (2017). Land use transformation, conflict and rural poverty in the rain lands of Sudan. *Sudan Geographical Journal*, 1(1).
34. Fenetahun, Y, Xu, X and Wang, Y (2018), Assessment of Range Land Degradation, Major Causes, Impacts, and Alternative Rehabilitation Techniques in Yabello Rangelands Southern Ethiopia. Review paper, Preprints 2018, 2018070198
35. Gambella F, Quaranta G, Morrow N, Vcelakova R, Salvati L, Gimenez Morera A, Rodrigo-Comino J.(2021) Soil Degradation and Socioeconomic Systems' Complexity: Uncovering the Latent Nexus. *Land*. 10(1):30.
36. Godde, CM, Boone, R.B, Ash, A.J, Waha, K, Sloat, L.L, Thornton, P.K and Herrero, M (2020), Global rangeland production systems and livelihoods at threat under climate change and variability, *Environmental Research Letters*, Vol 15, pp: 1-15.
37. Kwon, H.-Y., Nkonya, E., Johnson, T., Graw, V., Kato, E., & Kihui, E. (2016). Global estimates of the impacts of grassland degradation on livestock productivity from 2001 to 2011. In E. Nkonya, A. Mirzabaev & J. von Braun (Eds.), *Economics of land degradation and improvement—a global assessment for sustainable development* (pp. 197-214). Cham: Springer International Publishing.
38. Mirzabaev, A., Ahmed, M., Werner, J., Pender, J., & Louhaichi, M. (2016). Rangelands of central Asia: Challenges and opportunities. *Journal of Arid Land*, 8(1), 93-108.
39. Sayeed, A. (2013). Causes and consequences of land degradation: Conversion of agricultural land to non-agricultural usages in Bangladesh: A case study on 'keyain' village of munshigonj district.